

SMITH ÁDÁM

MINT A

KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNY MEGALAPÍTÓJA.

SMITH, VIZSGÁLÓDÁSAI MAGYAR NYELVEN VALÓ MEGJELENÉSÉNEK.
ÉS ELHALÁLOZÁSA SZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁNAK ALKALMÁBÓL

KAUTZ GYULA

ÁLTAL.

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1891

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA.

SMITH ÁDÁM ÉLETE, MUNKÁJA ÉS TANAI.

I. BEVEZETÉS.

Nincs túlzás abban, ha azt állítjuk, hogy alig lett még tudományos munka hazai nyelvünkre lefordítva, a mely úgy belső érték és irodalmi becs, mint általános jelentőség és világhírnév tekintetében párvonalba helyeztethetnék azzal, a melyet itt vesz a magyar olvasó közönség: Smith Ádámnak, a nagy angol állambölcseletről, annyiszor emlegetett «Nemzetgazdasági Rendszerével».

Smith Adam «Inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations») című, 1776-ban megjelent munkája, a világ tudományos irodalmának kétségtelenül egyik legjelentősebb s legbecsebb terméke; magában foglalja korunk egyik vezérlő tudományának, a *nemzetgazdaságtannak*, első, összefüggő s kimerítőbb *rendszerét*, a mely mind formai mind anyagi tekintetben, az összes társada-

lom-tudomány ok elméletére a legmesszebbható befolyást gyakorolja, a szorosán úgynevezett «közgazdaságtanra» nézve pedig azt az *alapot* képezi, amelyből mindenkinek, a ki e tudománnyal foglalkozik, s a ki a nemzetvagyonossági viszonyok gyakorlati alakulására befolyjni van hivatva: ki kell és keilend mindég és szükségképen indulnia.*

Egy ily remekműnek magyarul való közzétételével hazánk (s különösen Tudományos Akadémiánk) csak egy rég fennálló nagy adósságot róv le;** annyival inkább, hogy csakugyan alig létez ma már európai nemzet és nyelv, a mely Smith világraszóló munkáját irodalmi kincskörébe föl nem vette volna! Különösen *alkalom-szerű* mozzanatot képezvén a Smith-féle munkának hazai nyelvünkön való *jelen* közrebocsátásánál az, hogy épp *az idén* (1890 jul. 17-én) ülte meg a tudományos világ a nagy rendszer-alkotó *halálának* első százados évfordulóját; másrészt az,

* Ld. *Tübinger Zeitschrift für d. g. Staats Wissenschaft* 34-ik köt. 292 l. és *Delatour: Adam Smith, sa vie, ses travaux, ses doctrines* (1886) 1 sk. 314 sk. lp.

** Tudunkra, 1835-ben merült fel Akadémiánk kebelében először az eszme: a nemzetgazdasági remekírók és így Smithnek magyarra fordítását illetőleg is; később az ötvenes évek közepén *Tomor Anasztáz* tanár és akadémikus hozta az ügyet ismét szóba, s ajánlkozott a vállalatot anyagilag is elősegíteni; mindkét esetben azonban a tervezés első stádiumánál tovább a dolog nem jutott.

hogy, ha valaha, úgy épp most és napjainkban szükséges a halhatatlan emlékű nagy mesternek tanaira újból és újból figyelmeztetni; és azokkal a ferde elméleti és practikus törekvésekkel szemben, a melyek a túlságig vitt *államosítás* és *központosítás* jelszava mellett, a tudomány és az élet tartalmát egyaránt meghamisíthatják, s egyfelől a félszeg *visszafelé-csinálás* és az autoritár *állam-omnipotencia*, másfelől a felforgató sociál-democratia és a társadalmi dissolutió hatalmainak (tudatosan avagy öntudatlanul) szolgálatában működnek: a Smithianismus alapját képező elévülheti en isr azsa gokra és ideálokra rámutatni.

Az itt következő soroknak feladata: Smithnek, mint a modern közgazdaság-tudomány alapítójának, magyar fordításban nyújtott munkáját: tartalma, főbb tanai, és tudományi jelentősége szerint általában jellemezni; a nagy állambölcseletnek oly szerfelett érdekes és tanulságos életfolyamát, legalább rövid vázlatban, megismertetni; a viszonyt, a melyben Smith a korához s a korabeli uralkodó nézetekhez és törekvésekhez állott, szemügyre venni; nemkülönben ugyanakkor, a midőn a rendszer fényoldalait kiemelnök, a Smith irányában gyakorolt részint igazságos és indokolt, részint igazságtalan és alapnélküli kritikát is tüzetesben

méltatni. Úgy hogy az egész jelen «tanulmány» egyszersmind «Berezetésül» is szolgálhatand a Smithianismus egész «rendszerének» vagy «elméletének» teljesb felfogására nézve.*

II.

SMITH ADÁM ÉLETE.

Smith *életviszonyait* illetőleg ma már meglehetősen bő és megbízható adatok birtokában vagyunk, a melyekből a XVIII-ik század e nagy egyéniségének életfolyamat, szereplését, irodalmi és tudományos működését közelebbről felismerhetni.** Jelesül:

* Ld. *Kautz*: Die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomik und ihrer Literatur (1860) 405-471 l. *Ugyanaz*: S. A. és az újkori nemzetgazdaságtan Török János «Kelet népe» ez. folyóirata 1856-ki foly. I-ső kötetében, *lioscher*: Gesch. der Volksw.-Lehre in Deutschland (1874) 593 sk. 652 sk. 754 sk. 1. *Bluntschli*: Staatswörterbuch 9-ik köt. (1865) 468-480 l. *Kells-Ingram*: Hist. of Pol. Economy az Encyclop. Britannica XIX-ik kötetében (németül Roschlautól 1890-ben a 110 sk. Ip.) *Helfferrich*: Értekezését a Tüb. Zeitschrift 34 kötetében; *Nasnée*t a Preussische Jahrbücherek 38-ik kötbén; *Földesét*: a Tüb. Zeitschrift 1877 ki folyamában. *Tnama-Sternegnel*: 1876-ki rektori beszédét az innsbrucki egyetemen; *Walclcer*: Ad. Sm. der Begründer der modernen National-Oekonomie (1890). *Oncken*: Adam Smith und Imm. Kant (1877). *Zeyxs*: A. Smith und der Eigennutz cz. (1889 megjelent) munkáját, s legkimerítőbbként: *Delatoarnak* már hivatolt pályakoszorúzott dolgozatát.

** S. A. életrajzára nézve főforrás *Dugald Stewart* HS. A. összes munkáinak (Edinb. ujabban 1877-ben) 10-ik kötetében közölt

Smith skócziái származású, s Edinburgh tözsomszédtségában *Kirkcaldy* helységben született 1723-ban június 5-én (tehát egy évvel előbb, mint sok tekintetben eszmekrokona és a nagyszüleire nézve szintén Skócziából eredő nagy német philosoph, Kant!). Atyját, a ki előbb Writer to the Signet (jogtanácsos-féle) s nagyobb földbirtokosok vagyongkezelője, s egy ideig vámellenőri hivatalnok volt, később pedig gróf Loudounnal magántitkári hivatalt viselt, a gyermek Smith már három hónapos korában elveszte, és így neveltetése és gondozása egészen édes anyjára maradt, a ki született *Douglas*, úgylátszik, kiváló szellemi tehetségekkel megáldott nő vala. Három éves korában a kis Smith Strathenryben nagyatyjánál való tartózkodás alkalmával vándorló cigányok által elraboltatott, azonban nagybátyának *Douglasnak*

Értekezésével. (D. Stew-art 1828-ban mint bölcsészettanár az edinburghi egyetemen halt meg, s Smithet még személyesen ismerte.) Újabb művek S. A. életfolyamára nézve: *W. Bagehot*: A. S. as a person (a Fortnightly Review 1876-ban megjelent 20-ik kötetében és 1881-ben közzétett «Studies» című tanulmányában; *Leser*: Untersuchungen zur Geschichte der Nat.-Oekonomie (1881-ben); a melyek főleg *Burtonnak*: Life and Correspondence of *David Hume* (184:6) ez. művéből merítvék, azután *Fairer*: English Philosophers: Ad. Smith (1881). *Delatour*: Ad. Smith, stb. című munkája, főleg 9-79 lp., végül az angol parlamenti tagnak *Hadanének*: Life of Adam Smith című munkája (1887-ben).

erélyes keresése következtében (Macculloch szerint: «for the best interest of mankind») egy, néhány angol mér földnyire feküdt erdőben megtaláltatott, és a szülői házba visszavezettetett. A testszervezetre nézve szerfelett gyenge ifjú már igen kora éveiben szülővárosa latin iskoláit látogatta, rendkívüli szorgalommal feküdt neki a tanulmányainak, és már mint zsenge ifjú elárulta későbbi férfi korának három fő tulajdonságát: a bámulatos emlékező tehetséget, az alapos kutató észet, és a rendkívül fokozott idegességet és szórakozottságot, a mely utóbbi őt nem ritkán, úton útfélen, önmagával való hangos beszélésre ragadta. Tizennégy éves korában a Glasgow⁷ egyetemre vitetett, ahol 1740-ig vagyis, három éven át maradt, matematikával és bölcsészettel foglalkozott, s egyebek közt a nagyhírű bölcsész-tanárnál *Hutchesonnál* hallgatott előadásokat. 1740 vége felé, megszerezvén egy alapítványi ösztöndíji állomást, Oxfordba ment, a hol az egyetemet 5 éven át látogatta, kevés súlyt fektetve a theológiára, a mely kezdetben papságra lévén szánva, főtanszakát kell hogy képezze vala, Különbén a görög és latin meg a francia és olasz nyelvek tanulmányozása-, illetve elsajátítására fordította idejét. Oxfordban ismerkedett

meg a nála jóval idősb, s később oly fényes hírnévre szert tett földijével *Hume*-val, az angol történelem és bölcsészet ez egyik legnagyobb képviselőjével, a ki, úgy látszik a fiatal Smith egész vilagnezlete s morálbölcséleti meggyőződéseire jelentékeny befolyásúvá lett; s a mennyiben Smithet nemzetgazdasági jeles értekezéseivel (*Essay* 1752-ben) és a német bölcseletét Kantot az «Ember természetéről») írott könyvével vonta magához: egyik alapítójául tekinthető ama szabadelvű és kritikai szellem-iránynak, a mely a 18-ik század második felének mintegy jellegzetes vonását képezi; ugyancsak ezen századnak két legnagyobb gondolkodóját Smithet és Kantot pedig benső összefüggésben és c/él- meg eszmerokonságban tünteti fel!

Az 1746-iki év végétől 1748-ig Smith az anyjának oldalán élt szülővárosában, Kirkcaldyban, s tanári pályára való előkészületi tanulmányokkal foglalkozott. 1748 végétől az 1751-iki tavaszig Edinbourghban lakott, a hol hivatalos állást ugyan még nem nyert, de lord Kames egy gazdag s tudomány kedv elő főúr* pártfogásának örvendve, nagy tetszéssel követett magánelőadásokat tar-

* A ki valószínűleg *Hume*-val rokonságban állott, s talán *Hume* által lett a fiatal Smithre figyelmeztetve.

tott, névszerint «rhetorikából» és «aesthetikából.» Ugyanez időben és itt Edinbourghban jutott Smith szorosabb baráti viszonyba Humen kívül a későbbi angol igazságügyminiszterrel Wedderburnnal, valamint Johnstone Williammal, mely utóbbi később Sir W. Pulteney név alatt mint kiváló parlamenti whigparti tag szerepelt, s 1797-ben egy országos parlamenti ülésben Smith időközben megjelent s már több kiadást ért munkájára ama sokszor idézett észrevételt tévé: «hogy az «Inquiry on the Wealth of Nations» rövid idő alatt az élő nemzedéket meggyőzni s a legközelebbi felett már uralkodni fog.»

Rendes egyetemi tanárrá Smith 1751-ben, tehát huszonnyolczéves korában lett Glasgowban, és pedig a logika és morálbölcseleti szakokra nézve; mely tekintetben azután tanfolyamát négy részre akként szokta felosztani, hogy elsőként a természeti theologiát, másodikként az etikát, harmadikként a jogtudomány általános elméletét, s negyedikként a politikát s államtant tárgyalta.* Nagy veszteség a tudományos irodalomra, hogy e terjedelmes előadási ciklusból aránylag igen kevés maradt fenn nyomtatásban az utókorra. Kivévéen egynémely

* Ld. *Ingramm*: Encyclop. Britannica XIX. 343 sk. lp.

aesthetikai dolgozatot, meg az alább még megemlítendő nagybecsű «Theory of Moral Sentiments» ez. bölcsészeti művet, a melynek alapjai kétségtelenül ebben az időben lettek a máihírneves gondolkodó által lerakva. Mint tanárról, azt olvassuk Smithről, hogy rendszerint szabadon (könyv és irat nélkül) adott elő, jeles szónokként volt ismeretes, s az előadás kezdetén rajta tapasztalható bizonyos elfogultság leküzdése után érvényesült professori és szónoki kitűnő tehetsége; s közismeretű tény, hogy sok egyetemi tanuló csak azért jött a glasgowi főiskolára, hogy Smithet hallgathassa. – Más irányban szorgosan iparkodott magát a nagy theoretikus gyakorlati kérdések és üzletviszonyok körül tájékozni, s (Bagehot szerint) már akkor ugyané városban létezett és a *szabad kereskedelmi* felfogást képviselő kereskedőktől alapított clubbnek debattejaiból igen sokat merített, ép oly formán, mint két legnagyobb utódja Ricardo és Stuart Mill, emez a keletindiai hivatal igazgatóival, amaz a londoni pénz- és tőzsdevilág vezérlő embereivel való érintkezéseikből. – Ugyanez időtájt alakult meg Edinbourghban az oly kiváló jelentőségűvé vált és Anglia több elsőrendű tudósát, íróját és publicistáját tagjai közé számító

u. n. «Select-Clubb», a melyben Smith sokszor megfordult,* s egyebek közt későbbi első, méltónak nevezhető kritikusanak *Lauderdale* grófnak atyjával, meg *Fergusonnal* (az 1767-ben megjelent kitűnő «History of Civil Society» szerzőjével) kötött közelebbi barátságot, s mely utóbbik már tiz évvel Smith nagy közg. művének megjelenté előtt, épp idézett társadalomtörténetében** azt a kijelentést tévé, hogy Smith egy nemzetgazdasági munkán dolgozik, a «melyei semmiféle munka; a mely *bármely szakban valaha Íratott*, nem lesz jelességre nézve összemérhető».

Megelőzte azonban az itt szóban levő munkát Smithnek 1759-ben közzétett egyik nagyobb műve, a már fentebb említett «Theory of Moral Sentiments», a mely oly feltűnést keltett, hogy szerzőjét rövid idő alatt a legünnepeltebb angol bölcsészeti írók sorába emelte; államférfiak és szakemberek, theologok és tanárok körében a legnagyobb érdeklődéssel olvastatott; más nyelvekre lefordíttatott, és (mint alább tüzetesebben ki akarjuk mutatni) épp napjainkban ismét s újólagos beható tanulmány tárgyává tétetett, főleg azért, mivel a bölcséleti és társadalomtani alap-

* Ld. *Walcher*: Ad. S. ez. m. 8-9. lp. és *Bagehot*: A.S. as a person.

** History of Civil Society III-ik könyv 4-ik fej.

nézetek, a melyekből Smith az ő «Nemzetgazdasági Rendszerében» kiindult, ugyan ez előbbi munkájával bizonyos kapcsolatban állanak, sőt rendszere alaposb megértéséhez szükségkép szem előtt is tartandók.* – Ugyan e munka szolgált némi tekintetben ötletül egy, Smith életében beállott igen nagy fordulatnak, jelesül, a mennyiben Smith egyik régi tisztelője Sir Charles *Townsend* titkos-tanácsi tag s a volt özvegy *Buceleuch* herczegné férje, ugyan e nevű dúsgazdag mostobafiának, az ifjú B. herczegnek érdekében felkérte Smithet, hogy vegye át annak nagyobb-fokú képeztetése vezetését, s különösen, hogy szegődjék melléje útítársul az Európai continensen teendő néhány évi tanulmányozás céljából. E felhívásnak (bár kezdetben nem nagy kedvvel, a mennyiben annyira szeretett tanszékétől való megválását volt maga után vonandó) Smith 1764-ben engedett, s útnak indulva, mintegy harmadfél évet töltött leginkább Francia- és

* Ld. *Zeyss*: A. S. und der Eigennutz általában; *Neurath*: A Smith' im Lichte heutiger Staats- und Socialauffassung (1884) 8 sk. 1. *Ullmann und Umbreit*: Theolog. Studien und Kritiken 1878-iki foly. I-ső kötetben. – Több oldalról történik utalás arra is, hogy Smithnek egyik kedvencz eszméje volt az általa igen magasra becsült *Montesquieu-féle*: *Esprit des Lois*-ra nézve egy *commentárszerű* nagyobb munkát kidolgozni.

Olaszországban, nemkülönben a Svájcban, a mely idő reája nézve annyiban szerfelett jelentős és eredménydús lett, a mennyiben a francia tudományos irodalmi és magasb társasági körökkel állandó érintkezésbe jutott; a francia Encyclopödisták legkitünőbbjeit, D'Alembertet, b. Holbachot, Helvetinst, Abbé Morellet-et legközelebbi ismerősei közé számította, különösen pedig az akkor épp virágzási korát élni kezdő *physiokratismus* alapítóival és képviselőivel, Quesnay-vel, Turgotval, végül a később sokat emlegetett pénzügyminiszterrel *Neckerrel*, sőt magával a «Contrat Social» világhírűvé vált szerzőjével J. J. *Bon-seanval* is sokat volt együtt; s e kiváló szellemekkel való társalgásban gazdag dialektikus tehetségeit fejleszteni módot és alkalmat talált. Az 1766-iki év vége felé Smith (megrakva gazdag tapasztalatokkal és kiszélesedett világ-és életnézeti körrel) visszatért hazájába és pedig szülővárosába, Kirkcaldyba, a hol az általa bálványozott anyjának oldalán* tisztán a tudománynak és kutatásnak élve, kilencz éven át (úgy látszik: főleg) világhírűvé vált közgazdasági

* E részben a világtörténet egy más nagy alakjáról, a kereszténység legkitünőbb szónokáról, J. *Chrysostomusról* egészen hasonló olvasunk. Lel. *Weisz*: Weltgeschichte. (Ed. 3-ia) III-ik köt. 533. lpon.

rendszerének kidolgozásával foglalkozott;* mely munka egy már ifjú korától fogva tervezett nagy terjedelmű s «Az emberi nem művelődésének története» ez. dolgozatnak,** meg egy szintén megkezdett jogbölcseleti munkának egyik főrésztét lett képezendő. – E hosszas fáradozás és munkásság eredményeként 1776 elején,*** azaz márczius hóban, jelent meg (Londonban) a már többször említett cím alatt nagy nemzetgazdasági munkája.

Könyvének megírásánál, Smith folytonos érintkezésben lévén elsőrangú bankárokkal, üzletemberekkel és publicistákkal, rendszerének egyes szakaszai az ilykép nyert adatok- és közleményekből (természetesen feldolgozva) sokat tartalmaznak; a szerkesztésnél *egy* titkárnak tollába mondásával járt el; a későbbi kiadásoknál folyton (bár nem jelentékeny vagy lényeges tételeknél) javítgatott a művön, s 1790-ben bekövetkezett

* Ld. sok becses részletet *Delatour*: Adam Smith ez. műnk. 40. sk. 1. és *Walcker*: A. Smith 15. lp.

** Ki ne gondolna itt Smith fényes nevű honfitársának *Buckle*-nek hasonló rendeltetésű és jellegű munkájára, a melyben Smith gondolata legalább egy kis részletre nézve, keresztül van vive.

*** Tehát éppen egyidejűleg az Észak-amerikai függetlenség és respublica alapításával, az újkor politikai történetének egyik legnagyobb eseményével! Ld. még *Eisenhart*: *Gesch. der Nat. Oekon.* (1881) 42. lp. tett szellemes nyilatkozatát.

halálakor már nemcsak annak örvendhetett, hogy hazájában általánosan s öt kiadásban elterjedt s olvastatott, hanem, hogy már más nagy culturépek nyelveire is kezdett lefordíttatni; s oly tekintélyre vergődött, hogy a parlamentben és a közéletben, irodalmi clubbokban és a hírlapi szerkesztőségekben, a tudósok íróasztalán úgy mint mindazokén, a kik nemzetgazdasági tanulmányokkal foglalkoztak, elsőrendű és alapvető munkának ismertetett, és osztatlan dicsérettel halmoztatott el!

Életrajzi ismertetésünket a következőkkel egészíthetni ki. Smith 1762-ben a glasgowi egyetemen tiszteleti jogtudorrá avattatott, 1787-ben ugyanazon egyetem Lord-Rektorává lett megválasztva, 1776 végétől 1778-ig Londonban tartózkodott, s pedig a legfelső rangúak társaságában, mire nézve egynél több adat lett azon rendkívüli tiszteletre nézve ismeretes, a melylyel Anglia akkortájban legkiválóbb államferfiai is, Smithet körvezezik.* 1778-ban az ünnepelt szakférfit (a Buccleuchi herczeg protectiójával

* Mindjárt művének megjelenése után Smith egy alkalommal Lord Melville-nél ebédre lévén hivatalos, a melyre gróf Grenville, Lord Addington. és a hatalmas ifjabb Pitt is vendégekként megjelentek: Smith kissé elkésve érkezett meg, s ekkor mindnyájan felállva, bevárták még helyét elfoglalta, Pitt pedig a szabadkozó

is) Edinbourghban egy magasabb vámhivatali (Commissioner of Customs) állást nyert el, a mely lenyes fizetéssel volt egybekötve a nélkül, hogy a nagy tudóst túlságosan igénybe vette volna; bár szabad idejét már gyakori betegeskedésénél fogva nem igen használhatta fel irodalmi tevékenységre; eltekintve attól, hogy ugyan ez időben (jelesül 1784. és 1788-ban) bekövetkezett halála annyira szeretett édes anyjának meg a háztartását vitt unokahúgának Miss Douglas-nak (de meg legbensőbb barátjának Humenak is) az az egész életén át nőtlenül maradt Smithet végleg lesújtotta, s életkedvét, úgy látszik, megtöré. Életének utolsó éveit a mindig gyöngé testalkatú és változó egészségnek örvendő Smith irodalmi munkásság nélkül töltötte s 1790-ben július 17-én súlyos gyomor bajának áldozatai esett, Egyik férfi rokona, a fiatal Douglas, ki később Lord Heston név alatt Senator of the Justice-College és kiváló író lett, volt örököse Smith Adam hagyatékának, a melynek gyöngyét egy kis, de igen értékes könyvtár képezé. Halála közeledtekor Smith az ő barátaitól azon ígéretet

s bocsánatot kérő Smith-hez így szólott: «Állva maradunk mindnyájan, míg Ön le nem ült. mert hiszen mi *mind Önnek tanítványai* vagyunk».

tétette magának, hogy holta után minden kéziratait megsemmisítendik, sőt ezek elégetését még röviddel halála előtt foganatba is vétette. Egyik legnemesb jellemvonásáról a világ csak a nagy tudós halála után értesült; tudniillik rendkívüli jószívúsége és jótékonyága felől, a melylyel számos szegény és megszorult családot és ismerőst bőkezűen segélyezett. Elszomorító körülmény az, hogy a helyett, hogy Anglia e legnagyobb emberei egyikének a Westminster-templomban, a halhatatlanok körében engedett volna helyet, Smith utolsó nyughelyére és sírjára, úgy látszik, szerfelett kevés gondot fordítottak, mert még 1876-ban, tehát classikus munkája megjelenésének százados évfordulójakor, egy német közgazdasági író azt az edinbourghi temetőben szerfelett elhanyagolt, alig felismerhető állapotban találta.

III.

SMITH MUNKÁJÁNAK TAETALMA ÉS FŐBB TÉTELEI.

Forduljunk immár Smith munkájának tüzetesb elemzéséhez.*

* Az itt következőkben főleg *Delatoumak* f. id. munkája *Laspeyresnek* a Bluntshli-féle Államszótár IX-ik kötetében foglalt

Smith «Inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations» (Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természete és okai körül) címet viselő munkája: öt könyvre van osztva, a melyek elsejében: a termelő *munka* és *munkaerők* fejlődésének okait meg azon *törvényeket* kutatja, a melyek szerint a társadalmi munka a népnek különböző osztályai között természetszerűleg *megoszlik*; a második könyvben a *tőkék* természete, gyűjtése és alkalmazása elemeztetik; a harmadik könyv a különböző népek *vagyonosodása* fokozatairól és tünetényeiről szól; végre a negyedikében a politikai gazdaság különböző rendszereit ismerteti és bírálja a szerző; az ötödikében pedig a fejedelmek vagy *államok* pénzügyét, jövedelmi és adóssági viszonyait taglalja.* Mire nézve még megjegyezhető az, hogy míg az első eredeti kiadásban foglalt három első «könyv» túlnyomóig *theoretikus* és elvont fejtegetésekből áll. és az I-ső kötetet képezi, a második kötet tartalmát tevő negyedik és ötödik «könyv» szorosban *gyakorlati* tanokkal foglalkozik, sőt annak a tan-

A. Smith cz. cikke, *Ingramnak* az Encyclop. Britannica XIX. kötetében foglalt fejtegetései, különösen pedig e *sorok írójának* a «Nemzetgazd. Története» ez. fent idézett munkája 405-448 lapjain adott beható ismertetés vétegett alapul.

* Ld. *Lapsyres* id. Értek, a 468 jk. lap.

anyagának jó részét is öleli fel, a mely mai nap-
ság «Államgazdaság- vagy Pénzügytan» czíme
alatt műveltetik és tanítatik. Nem mellözve
hallgatással azt, hogy habár Smith művének itt
jelzett beosztása a mai tudományos systematika
követelményeinek nem felel is meg, alapos viz-
sgálat mellett (s szemelött tartva az akkori
tudományos irodalmat, meg a czélt, a melyet a
nagy állambölcse az ő könyvével, különösen a
gyakorlati élet tekintetéből is, maga elé tűzött
volt), e hiány jórészben csak látszólagosnak fog
bizonyulni; sőt nem hibáztathatni azon jelenkori
nagy szakembereket,* a kik Smith munkáját *rend-
szeri* tekintetben is kiváló és korszakot jelző szel-
lemterméknek nevezik; s egyebek közt arra is
utalnak, hogy Smith «Vizsgálódásai») ugyanakkor, a
midőn a legmélyebb-reható kutatás productuma-
ként jelentkeznek, rendkívül tetszetős, könnyen
érthető, szép stylben is írvák; s ép ez által, meg
az erőszakolva keresett rendszeresség kerülésével,
arra voltak tudatosan irányozva, hogy a külön-
ben meglehetősen száraz és rideg doctrinákat,
kedveltetőbb alakba öntve, állítsák az olvasó-
közönség szemei elé.

* Névszerint *Jeronst* és *Roschert*, *Heldet* és *De Latourt* s sok
mást.

Tekintve immár a munkában alapul vett *főbb tantételeket*:

Smith szerint először is a nemzetgazdaságtudomány vagy *politikai oekonomia*, az államférfiúra és a törvényhozóra vonatkozó tudományok egyik ága, a melynek célját a nép jóllétére vezető utak és módoknak kimutatása, másfelől a közület és az állam érdekébeni köztevékenységre szükséges javak és eszközök beszerzése szabályainak megismertetése képezi. Az ember (mondja Smith) gazdag vagy szegény abban az arányban, a melyben magának a szükséges meg a kényelmi javakat meg tudja szerezni. Tényleges hozzájárulása nélkül a *természet* neki csak keveset szolgáltat, a javak legnagyobb részét *munkával* és fáradsággal kell és lehet magának megszerezni; a miért is egy nemzetnek *évi munkája* (meg az ebből eredő jövedelem) amaz *alap* (Fond), a *mely* azt minden szükséglett javak- és élvezeti tárgyakkal ellátja, a melyeket az elfogyaszt: kifejezését pedig mindég vagy ezen nemzeti munka közvetlen termelvényeiben, vagy pedig abban találja, a mi ezen termelvényért más népektől megvásároltathatik. – Smith szerint tehát a *természet* vagy *föld*, meg a *toké*. mint termelési eszköz fontos tényezői ugyan a produciónak, de mégis a *munka* az, a mely minden

értéknek és *értékjavunk* a forrása és nemzője, sőt mi több minden értéknek a *mérve* is; mely alaptétel (Smith némely utódai által helytelenül értelmezve, sőt mai napság a socialisták által egyenesen jelszavul is véve) tüzetesb magyarázatot illetőleg meghatározást szükségei; de másrészt arra is szolgált, hogy a régi (Smith előtti) közgazdaságtannak a pénzről és a külkereskedésről, a földről és a mezőgazdaságról táplált ferde elméletei egy csapással lerontattak, s egy *általános* nemzetgazdasági elmélet alapjai meg lettek vetve.* A *munkáról* felállított e tantételéből folyó lag azt mondja továbbá Smith, «míg az ember az általa szükséglett javakat saját kezével akarja előállítani, igen kevés jószág lesz az ő fáradozásának eredménye», s az ember munkaképessége csak akkor fejlődhetik ki igazán, ha mindenki csak *bizonyos jószágot* állít elő, csak egy árunak előhozására adja magát, szóval a *munkamegosztást* létesíti. Smith e részbeli fejtegetései, a melyekben a munkamegosztás nagy és előnyös hatásait éppen úgy, mint annak korlátait is éles elemzésben ismer-teti: *könyvének legjelesb s leghíresbé* vált szakaszát képezik; kapcsolatban azon szakasszal, a melyben

* Ld. *Delatour*: Ad. Smith et sa doctrine 171 sk. lp.

azt mutatja ki, hogy az emberek természetüknél fogva is *cserére*, s készítményeiknek cserélés útján való forgalombahozására törekszenek; a mely forgalomban, a végből, hogy az áruknak árukkal való természetes kicserélésénél előálló számtalan nehézségek s alkalmatlanság kikerültesse: az emberek egy mindenki által szívesen fogadott, az adásvevést, és minden értékkülönbszetek kiegyenlítését lehetővé tevő általános csere-eszközt és értékmérőt (vagyis adásvevési eszközt) találtak s kezdtek használni, névszerint a nemes ércből készített *pénzt és érmékét*. Arra is utalván még, hogy a *pénznél*: behozatala által tulajdonkép minden ember kereskedővé vagy kalmárrá, a polgári társaság mint egész pedig: sajátóságos kereskedelmi közületté változott.

A *csere, forgalom és pénz* kérdésével kapcsolatban szól Smith a jószágok használati és *csereértékével* és *áráról*, a melynek főbb pontjait abban foglalhatni össze, hogy a jószágok *csereértékének* (vagyis vásárlási erejének) valamint az áruk és jószágok dologi árának végső mérvét a *munkában* és a munka és termelés *költségeiben* kell keresnünk; hogy az az ár, a melybe a javak magának az előállítónak kerülnek, *a természetes*, az pedig, mely a rendes forgalomban szereplő javak adásvevése

legtöbb eseteiben jelentkezik: a *piaczi* ár. Közlebről szemlélve, a jószágok ára kezdetben csak munkából állott, s egyenlő volt a munkabérrel, attól az időtől fogva azonban, hogy némely emberek kezében takarítás által *tőkék* keletkeztek, s e tőkék (majd mint álló, majd mint forgó tőkék) a termelés lényeges factoraiva váltak,* az árban még valaminek mint *vállalkozói nyereségnek* is kell a tőkéjét kockáztató tőkés számára előállani, sőt azóta, hogy a *föld* kizáró magántulajdon tárgyává vált, még a földbirtokosra nézve is, a telek használatáért, a mi *járadéknak* hívatik; úgy hogy minden productionál tetteleg murik a, tőke és telek hat össze, és a készítményeknek ára végelemzésben munkabér, tőkenyereség és járadékból (Rente) összegeződik. Mindenikének ez árelemekből megvan a maga *természetes* ára; az igazi vagy *piaczi* ár azonban ettől sokszor eltérő, a mennyiben *az az áru körüli kereslet és kínálat* egymáshoz való (s minden külerőszakolást lehetlenné tevő) viszonya; szerint igazodik; s hosszabb ideig a *természetes áron* felül vagy alul nem állhat; úgy hogy ez utóbbi mintegy

* Helyesen nevezi Smith a tőkét munka- és takarítás által-lésített *érték-készletnek*; a mely majd mint *használati* vagyon (Stock), majd mint *szerezési* eszköz (Capital) szerepel.

azon centrális-árt képezi, a mely körül minden jószágok és teimelvények árai állandóan forognak.* S ezekkel egyidejűleg megvolt (legalább nagyjából) alapítva a *nemzeti vagyon megoszlásának* elmélete is. a mennyiben fel lettek tüntetve ama törvények, a melyek szerint a (három termelési tényezőnek: munkának, tőkének és természetnek megfelelően) a nemzeti jövedelem három főeleme a munkabér, a tőkekamat, és a földjáraadék képződése és alakulási viszonyai szabályozódnak; föl egyebek közt az, hogy úgy a munkabér, mint a tőkenyereség emelkedése és csökkenése a társadalom növekedő vagy apadó vagyonosságától függ; hogy a földjáraadék, mint amaz ár, a mely földnek és teleknek használásáért fizettetik, onnan ered, hogy a telek mindig többet hoz elő, mint a mennyi a rája fordított munkának és tőkének a megjutalmazására szükséges; hogy míg magas vagy alacsony *munkabér* a magas vagy alacsony árnak az *oka*, a magas vagy alacsony *járaadék* a magas vagy alacsony árnak a *következése*; végül, hogy az állam sem a kamat, sem a nyereségi tétel nagyságára befolyást nem gyakorolhat; egészben

* Ezen tétéleket illetőleg jegyzi meg *Xeurath*: «die Theorie von der *Selbstregierung der Volkswirtschaft* durch das freie Walten von Angebot und Nachfrage stb. (Ld. A. Smith ez. Érték. pg. 29.

véve pedig ez utóbbi mindig bizonyos viszonyban áll a kölcsönadott tőkékért fizetett átlagos pénzkamathoz; s végül, hogy a munkabér rendszerint s első sorban a munka előállításának költségei, illetőleg a munkásnak és családjának életfentartási szükséglete és kiadásai által határoztatik meg; s magasb lesz gyorsabban fejlődő, s alacsonyabb művelteletlenebb országokban, a mennyiben amott a nemzeti vagyonosság fokozódása nagyobb mérvű mint *a népességé*, s így a munka utáni kereslet sokkal élénkebb és belterjesebb mint annak kínálata. ** Ezekkel összefüggésben s helyenkint szerfelett tanulságos részletezéssel, fejtegeti Smith a *nemes-érczek* ár- s értéktörténeti viszonyait; a pénznek természetét és szerepét, valamint a lehetőséget: a forgalom e drága aranykerekét (mint Smith mondja) olcsóbb s egyszerűbb, vagyis papírból álló eszközzel, a *papírpénzzel* (a mely vagy

* Minden polgárosult társadalom Smith szerint: három főosztálylyal bír. a melynek jövedelmeiből végleg minden többi osztályok jövedelmei származnak u. m. *földbirtokosok*, *munkások* és *tőkések*; a melyeknek érdeke akként viszonylik a többiekéhez, hogy a földbirtokosoké rendszerint összeesik az *össz-érdekekkel*, épp úgy a munkásoké is; míg ellenkező irányban érvényesül a *tőkéséké!* (S mégis mily gyakran hallani napjainkban a vádat a Smith-féle rendszerre nézve, hogy ez a *epitaUstikus* nemzetgazdaság theoriája!)

** Ld. *Delatour*: id. műnk. 233-250 lp.

államilag vagy bankintézetileg forgásba hozott s a *hitelen* alapuló fizetési jegy) helyettesíteni; topábbá a tőkegyűjtés menetét és hatásait a közgazdaság minden ágaira; nemkülönben (munkája II-ik könyvében) a *productiv és improductiv munka* kérdését illetőleg azt, hogy productivnek csak az a munka lesz (szerinte) nevezhető, a mely valami *testi es* és kézzelfogható jószágnak csereértéket ad, ellenben improductivnek az, a mely a létrehozott értéket külsőleg nem rögzíti meg; a minek kapcsán, az *egyed főbb közgazdasági foglalkozásnemeket* jelentőségük szerint elemezve azt állítja, hogy legproductivebb a *mezei gazdaság*, a mennyiben benne a *természet* is értéktermelőleg működik, s az ebben szerzett vagyon a legbiztosabb legkevésbé ingadozó; utána következzen az *ipar és gyártás*; és végül a *kereskedés*, mely utóbbit illetőleg ismét productivebbnek és közgazdaságilag fontosbnak a *belkereskedést* (mint a melyben Smith véleménye szerint: mind a két fél, tudni illik eladó és vevő egyaránt nyer) mint a kiskereskedést nyilvánítja.*

A *hitel* és *bankügy* Smith idejében még meglehetősen fejletlen állapotban lévén, nem csodál-

*Ld. többet *Kautz*:: *Gesch. Entwicklung der Nat. Oekonomik* 439 sk. 1p.

hatni, ha *e részben* nagy fölfedezésekkel vagy messze-
 ható tüzetes fejtegetésekkel Smith művében nem
 találkozunk. Nagybecsűek egyébiránt ez irányban is
 azon szakaszok, a melyekben a papírpénzforgalom-
 nak és a banküzletnek természetét, alakszerűségeit
 és hatásait elemezi; hazájának Skóciának sok tekin-
 tetben sajátos és mintaszerű intézetei mintegy
 philosophiáját nyújtja; a jegyfedezet némely főelvét
 formulázza, egészben pedig itten is a szabadság
 és szabad verseny, illetve a bankok szabad, s állami
 korlatolástól ment mozoghatási rendszere mellett
 nyilatkozik;* de egyidejűleg, solid s ridegségig
 menő puritanismusában azon veszélyekre is figyel-
 meztet, a melyek a nemesfémi basistól nagyon is
 eltávozó papírpénzi forgalommal járnak, valamint
 oly hitelműveletekből erednek, a melyeknél réal
 üzleti s áruértéki alap hiányzik.

A nemzeti *consumtio* kérdését Smith tüzetesbben
 nem fejtegeti; azonban *e részben* is figyelemre-
 méltó elveket állít fel. Így egyebek közt, hogy min-
 den productionnak valódi végcélja és rendeltetése
 a *eonsumptio*; hogy az igazi nemzeti vagy *összérdek*
 tulajdonképen a *fogyasztóknak* érdekével *esik össze*,
 míg a termelők szempontja rendszerint egyoldalú;
 hogy takarékoság és önkorlátozás a javak élvezete-

* Ld. többet *Delafour*: id. munk. 185-190. lp.

tében a tőkék gyűjtésének s ezzel a közvagyonosodásnak legbiztosb módja és föltétele; s hogy nagy nemzetek nem annyira a magánosok költekezése hanem inkább a kormányok helytelen gazdálkodása, s az állambevételeknek improductiv emberekre való pazarlása által szoktak tönkremenni! Ekként mutatja fel Smith a nemzetgazdaság úgynevezett: *természetes törvényeit*, a melyek annak egész alakulását és fejlődését szabályozzák. Legkiválóbb s *egész rendszerére* nézve határozó jelentőségű momentumnak nevezhető pedig ugyancsak ez általa kiderített természetes törvények következményeként kifejezésre hozott ama nagy gondolat és practicus irányelv, hogy a mi az *államnak a nemzet gazdaságához való viszonyát illeti*, tartsa szabályul a közhatalom azt hogy: *ne aváikozzék* (a mennyire csak lehet, azaz a mennyire az fensőbb államtekintet által nem követeltetnék!) *az egyesek gazdasági dolgaiba*, mert az életet uraló természetes törvényeket megváltoztatni úgy se képes, és a hol e képesség nála megvolna, *az csak az egyesek és az összeség kárára szolgálna*; szem előtt tartván mindég azt is, hogy az állam, a polgárok *individuális szabadságát és egyenlőségét*, mint a mely azok erői és képességei akadálytalan érvényesíthetésének a föltétele, nemkülönben a *ter-*

mészeies igazságosság követelményeit tiszteletben tartani köteles. Mely nagy irányelvek következtében Smith határozott ellenzőjeként jelentkezik: a munkát, tőkét, forgalmat, közlekedést és üzletéletét rendszabályozó államintézményeknek; a telepedést és költözködést akadályozó rendészeti szabályoknak; a célelmek és célszerű testületeknek; a földbirtok szabad művelését, adásvevését, feldarabolását és forgalmát akadályozó különnemű (középkorias s hűbérjellegű) institutióknak; hitbizományok és majorátusoknak; a kereskedés szabadságát lehetlenné tevő forgalompoliciának, vámtilalmaknak, stb. – ellenben leghőbb szószólója és hirdetője *a versenyszabadságnak*, mint a mely (szerinte) az erők és gazdasági tényezők fejlődésének, s leg-sikeresebb (mert legtermészetesebb) érvényesülésének, s ezzel minden gazdasági haladásnak az előfeltétele; s a melyet azért *úgy* az iparban és a kereskedésben, mint a termelés és forgalom minden ágaiban megvalósítani, s minden állami vagy társadalmi békák alól felmenteni kell; a miért is Smith rendszere még a «szabad ipar» rendszerének, s legújabbban: *a természetes gazdasági szabadság rendszerénél* neveztetett el. *

*A piac- és az üzlet-élet *önerőből* mozgása- és önszabályozásában látja Smith ugyanazt a bölcseségét a természetnek, a melyet

A nagy angol társadalom-bölcselethez ezen minden egyenes állami beavatkozást s kormányi túlbuzgó ingerenciát (gazdasági dolgokban) kárhóztató felfogása: annak practikus észleletei- s nagy üzletemberekkel való sűrű érintkezésében, s különösen azon alapmeggyőződésében is gyökeredzik, hogy az embereket gazdálkodási tevékenységükben jólfelfogott *önérdekük* (önfentartás. önérvényesítés, s jóllét utáni törekvésük) rendszerint* legtöbb sikerrel vezeti, sőt még akként is, hogy a midőn a maguk java és érdeke biztosításában járnak el, *leggyakrabban* egyszersmind az *összeségnek*, a *köznek* javát és érdekét is előmozdítják! **– s hogy semmitől sem irtózik az önzetes gazda és üzletember annyira, mint az állam-

az *organizmusok* szervezetében bámulunk; s mely bölcsesség, mint a teremtőtől abba oltott, fensőbb és mélyebb minden emberi bölcseségnél; – sőt hozzáteszi: «Az emberek nemritkán pusztá gépeknek tekintetnek s nyers anyagnak e gépek számára: állam - tudósok és kormányférfiak által, a kik mint feltalálói különféle politikai projektumoknak csak a *természet* helyes működését az emberi dolgokra nézve, zavarják, s mindenbe bele kontárkodnak.; Ismeretes e tekintetben Smithnek azon nagyon is éles kifakadása, a hol azt mondja «it is the highest impertinence and presumption o pretend, to watch over the economy of private people» stb., Ld. alább a *«Befejezést»*.

* Tehát nem *mindig* és kivétel nélkül, mint azt Smith ellenesei a szöveg ferdítésével állítják.

** Ld. *Smithnek*: Theory of Moral Sentiments cz. mun. IV. 1. és Inquirijének IV. 2. és IV. 7. 3. szakaszát, a hol egyebek közt

közegek mindenbe beavatkozó s mindent pórázon vezetni akaró szorgoskodása- és gyámkodásától. Mely meggyőződés különben nem egyedül Smith-nek, hanem az egész angol nemzet jellemének egyik alapvonása, és olyannyira összenőtt e nagy nép egész valójával, hogy figyelembevétele nélkül annak egész állami, társadalmi, és gazdasági élete és vívmányai megérthetők sem volnának!*

Az «*Inquiry*» második kötete (illetőleg annak 4-ik és 5-ik könyve) a túlnyomóan *gyakorlati tanokat* tartalmazza, névszerint akként, hogy előbb (4-ik könyv) körülbelül a mai napság úgy nevezett *közgazdasági politika*, azután (5-ik könyv) pedig az *államgazdaságtan* vagy *fináncz-elmélet* tárgyalatik, amott a kereskedelmi (merkantilisztikus) és a physiokratikus rendszerek bírálata-, illetve czáfolatának, emitt pedig az adók és az államadósságügy elemzésének fonalán haladván az okoskodás, s pedig majd az inductiv, majd a deductiv módszer szerint, a mint azt épp a

ama sokszor emlegetett s sokszor hibásan idézett tétel is áll «by pursuing his own interest (a gazdálkodó alany tudniillik): he frequently promotes that of *the Society*, more effectually, than when he really intends to promote it. Ld. még *Walcher* id. munk. 33-34. lp. *Zeyssnek*: id. m. 17 sk. és 102 sk. lp. *Neurath*: id. m. 29 sk. lp. meg a *jelen* «Értekezés» utolsó szakaszait.

* Ld. *Földes*: Érték. Smith Ádámról a Tübingai Zeitschrift 1877-ki köt. 288-293 lp.

tárgy vagy feladvány természete és célbavett megvilágítása kívánatossá teszi; és mindig olyképpen, hogy a mi a szigorú rendszeresség tekintetében hiányzik, másrészt a vonzó előadás és a részletek bő és tanulságos volta által lesz pótolva. «

Így, először is, a mi az úgynevezett *Merkantil-rendszert* illeti,* ennek alaptévedését Smith abban mutatja ki, hogy a pénznek és nemes ércnek jelentőségét szerfelett túlbecsülve, azt a fogalmat, hogy «pénz és vagyonosság synonymumok, illetőleg gazdag ember az, a kinek sok pénze van» egész országokra viszi át, s ennek következtében azt hangoztatja, hogy minden módon arra kell törekedni, hogy sok pénz legyen az országban, az egyszer megszerzett pedig többé onnan (lehetőleg) ki ne bocsáttassák; illetve minden olyan rendszabály, a mely e célra szolgálhat (nemes-érczek és pénz kivitelének tilalmazása, idegen árúk behozatalának korlátozása, vámok és kiviteli praemiumok, az iparosság mesterséges kedvezményezése és vámvédelmi dédelése) erélylyel és következetesen vétessék alkalmazásba; a mi Smith szerint megannyi ferde és káros hatású intéz-

* Ld. *Held: Carey und das Merkantilssystem* (1866) ez. műnk. általában és *Cunningham* Érték, a Tüb. Zeitschrift 1884-iki folyamában.

kedés, a mennyiben általuk a nemzeti tőkék és munkaerő helytelen s az *egészre* nézve kevésbé productiv vállalatokba tereltetnek; a népek és népek közti kereskedési érintkezés mindnyájuk hátrányára mesterséges módon akadályoztatik, szóval a közgazdaság *természetes fejlődése* s egészséges alapokon való fevirágzása lehetetlenné tétetik; – mihez azután, mintegy kiegészítéskép, a merkantilismus másik alaptévedésének, az u. n. *«kereskedelmi mérleg»*) elméletének kritikájába bocsájtkozik; e mérlegnek úgy felismerési módjait (a vámlajstromokat és a váltófolyamokat tudniillik) mint jelentőségét egyenesen tagadásba veszi; s azon conclusióra jut, hogy egy országra nézve az egyetlen helyes mérleg (Bilanz) nem a kivitelnek a behozatal feletti képzeleti túlsúlyjában, hanem a nemzeti productionnak a nemzeti consumtiót meghaladó fölültségében keresendő; - másfelől a *gabonakereskedési politikát* illetőleg, annyira híressé vált elemzéseiben, minden kétségen kívül helyezi azt, hogy különösen e téren is, mennyire természetes, és mind az egyéni mind a közületi szempontból egyaránt áldásos: a szabadság és *szabad forgalom elvének* érvényesülése; s mennyire alaptalanok ama nézetek, melyek e tekintetben még a nép igen sok rétegében:

gabona-uzsoráról, gabona-monopolról, felvásárlás- és piaczerőszakolásról, széltiben uralkodnak.

Tárgyilagosaknak kellvén különben lennünk, nem mellőzhető hallgatással, hogy Smith mint igazi állambölcse, a szabad forgalom elvének bizonyos esetekben és tekintetekből (különösen pedig közérdekiekből) szükségessé válható megszorítását nem vonta kétségbe, sőt ezt egyenesen ki is mondta. Így, például: az angol hajózáti törvény (Navigations-Act), mely külföldi hajóknak angol kikötőkben való megjelenését tiltá, Smith szerint, egyike volt a kormány legbölcsebb intézkedéseinek; behozatali vámkorlátozások, ha állami érdek javasolja, helyeselhetők; védvámok, ha hosszú időn át fennállottak, nem egyszerre, hanem csak fokozatosan lesznek el törlendők; torló vámintézkedések helyeselendők, de csak akkor, ha azok sikerességére kilátás van, különben nem; nyerstermények kivitelére a belhoni ipar támogatása érdekében vetett vámok nem föltétlen ül el vetendők; ha a belföldön bizonyos tárgyra súlyos fogyasztási adó van vetve, kiegyenlítésül a külföldről jövő hasonló tárgy is érintettségük vámmal, stb.

A mi az úgynevezett *Physiocratismust* illeti, e részben Smith fejtegetései kevésbé behatók és érdemlegesek. Szerinte ez az egész rendszer nem

egyéb, mint erős visszahatás a merkantil (*Colbertismus* ellen, a mely egyben-másban túllő a ezé-
 lon, s mint minden reactió, a végletekbe megy. A physiocraták eszmeköre (mond Smith) soha-
 sem fog Angliában vagy bárhol is uralkodóvá
 válhatni, mert hiszen tulajdonkép másutt, mint
 néhány tudósnak fejében, nem is létezik; s így
 tulajdonkép egészen ártalmatlan; nem is szólva
 arról, hogy számtalan példája és bizonyága van
 úgy az ó- mint az újabb kornak, hogy a physio-
 cratáktól annyira hangsúlyozott östermelés,
 mind az állam, mind a tudomány részéről, kellő
 méltatásban részesültek, habár nem mindig épp
 magának az őspredictionnak előnyére és javára.*
 Itt volna helye tüzetesebben utalnunk arra is,
 vajjon merített-e, és ha igen, mennyit, Smith
 Adam: a physiocratikus rendszer elméletéből?!
 Mely tekintetben azonban röviden csak annyit
 jegyzünk meg, hogy, ha kétségtelen is, hogy
 Smith a physiocratákkal való sűrűbb érintkezés
 és könyveiknek tüzetesb ismerete alapján, azok-
 tól némely irányban befolyásolva lett, néhány
 tantételt (péld. a munka- és iparszabadságról,

* A *gyarmat-ügy* és *colonialpolitika* elméletének több fő tétele,
 illetve igazsága szintén felismertett már Smith által. Ld. erre
 nézve *Rautz*: *Geschl. stb.* 445. lp.

a szabad kamatpolitikáról, meg a mezei gazdaság különös produktivításáról) physiocratikus érveléssel is fejtett ki: szorosán véve és tárgyilagosan bírál v a, a physiocratismustól egészen független, mélyebb, széleskörű s alaposágú tudományos rendszer alkotókérd jelentkezik, oly rendszeralkotóként, a kinek elmélete (mint leghitelesbb életírója, Dugald Steward is megjegyzi, s ujabban Eoscher, Haldane, Bagehot stbek elismerik) már jóval előbb, semhogy a physiocratákkal közelebbi érintkezésbe jutott volna, nagyjában készen állott,* s oly határozottan viselél magán az angol gazdasági élet és államphilosophia jellegét, hogy Smith önálló felfogását és eredetiségét legkevésbbé sem lehet kétségbe vonni.***

* Azt mondja erre nézve a lipcei tanár, *Walcker*: «Kautz, Rose her, Bagehot und andere haben einteilend nach gewiesen, dass Smith vornehmlich auf den Schultern den *englischen breihänrller* des XVII. und XVIII, Jahrhunderts steht.» Ld. id. m. 30 lp.

** *E sorok írója* 1860-ban közzétett terjedelmes: *Geschichte der Nationaloekonomik und ihrer Literatur* cz. munkájában több idevonatkozó részletet nyújtott, a mire azután a Jrcanzia Aug. Ott, a műnek beható bírálója (egyébként igenis elismerő méltatása közben) főleg azt kifogásolta, hogy Szerző a francia physiocraták érdemét a n. g. tudomány megalapítása körül nagyon is kevésbe vette, s majdnem minden érdemet csak *Smithne*Je tulajdonított. Ld. a *Journal des Economistes* 18(52-iki foly. márczius ló-iki füzetét.

*** Legújabbán egy fiatal német szakember, *Bauer*: *Zur Entstehung der Physiocratie* cz. Értekezésében (a *Conradfële* Jahr-

A mi végül Smith Adam *államgazdasági* tanait illeti, ezek (részben) annak egynémely *alkotmány- és kormányzat-politikai* nézeteit is tükrözik vissza s azért e szempontból is különös figyelmet érdemlők. így jelesül: az *államról* s ennek hivatásáról szólván azt mondja Smith, hogy igazi rendeltetése abban áll, az őt képező polgároknak mint bent az országban, mint kifelé kellő biztonságot, védelmet és jogbátorságot szerezni; s oly intézményeket, melyek az egyesek erejével, mint az ezt meghaladó, nem létesíthetők, megalkotni! * *Az állam és társadalom* közti (helyes) megkülönböztetés csirái már föllelhetik Smith elméletében, valamint nem hiányoznak a *nép*, a *nemzet*, a *közület* fogalmai és ezek folyamányaira való utalások sem «Inquiryje» sem többször említett moral-bölcseleti munkájában.

Érdekese, bár nem közgazdasági rendszerében előforduló tantételek illetve nézetek még a következők.

bücher 55-ik kötetében) Smithtel szemben erősen hangsúlyozza a *phi/si-oc ráták*, érdemeit tudományuk megalapítása körül. *Francia* nemzetgazdák egyáltalában hajlanak e felfogáshoz; Id. például legújabbban is a Société d'Economie Politique 1890 júniusi ülésében, (a mely főleg Smith halálának százados évfordulója megülséül tartott) e részben történt nyilatkozatokat a: *Bulletin de la Soc. d'Econ. Politique* 2-ik számú füzetének 121-123. lp.

* Ld. többet *Delatour* id. műnk. 261 jk. lp.

A francia ismeretes közmondás «l'imper-
tinent acquiert toujours ce qu'il veut» szerint,
azt jegyzi meg Smith, hogy gazdasági, politikai
és egyházi dolgokban nem ritkán szájas szem-
fényvesztők szemtelen önbizalomtól telten bámu-
latos sikereket érnek el. Törvényhozó testület-
nek olyat óhajt, a mely széles látkörű felfogá-
sával a közjónak bír, s nem hagyja magát külön
érdekek lármás féktelensége által vezéreltetni.
A fejedelemnek alattvalói minden osztálya iránt
egyenlő igazságosság- és méltányossággal kell
viseltetnie, s egyiket a másik rovására előnyök-
ben részesíteni, nagy helytelenség. Nagy *állam-
férfiak* és törvényhozók hazájuknak és az embe-
riségnek tanítói, jóltévői és védjei. Semmikép
sem indokolható államalkat az *absolutismus*, mely
jogot és törvényt semmibe se vesz, s csak vad
népeknek való, a hol mindenki hadvezér is és
államférfiú is. Dicséri ellenben az *önkormányzati-
ságot*, meg az ezzel járó tiszteleti meg ingyen-
hivataloskodást. A népművelődést magasra tartja,
főleg azért is, hogy alkotmányról és kormányról
helyes fogalmak jussanak érvényre. Az *udvartartás-
nak* bizonyos fénynyel és pompával berendezett-
nek kell lennie; míg másfelől az *állandó hadsere-
geknek* szükségét hangsúlyozza, és a had vise-

lést a legnemesb művészetek egyikének nevezi stb. stb.

Szorosban *pénzügytani* nézeteit illetőleg Smith első sorban az *állambetételekkel* foglalkozik, s miután (egész általánosságban) mindazon bevételeket, a melyek államjóságot, ipari és kereskedelmi vállalkozás-, meg állami erdőkből folynak, elveti, továbbá a domaniál-javaknak eladásából nyert pénzt, státusadósságok lerovására fordítandónak nyilvánítja, s csak a postaintézetet ismeri el mint államkezelés alá tartozó ügye illetve jövedelemágot: áttér rögtön *adóelméleti* fejtegetéseire, a melyek bármennyire legyenek is (az akkori viszonyokat tartva szem előtt) be végzetlenek és hézagosak, sok oly tételt tartalmaznak, a mely még ma is a finantzudomány szilárdul álló talpköveiként ismérvek el, s úgy tudományi mint gyakorlati tekintetben maradandó becsűek. Kiváló érdeme Smithnek itt először is, hogy az adókat nem külön s egyenként, hanem összefüggésükben fogja fel. Kitűnik ez onnan, hogy az adókat egyfelől a szerint osztja fel, a mint azoknak czélzata az egyes jövedelemágak (munkabér, kamat, földjára) egyikére vagy másikára, nehezeden; vagy pedig mindnyáj okra egyidejűleg, illetőleg *jövaelemadók* és *fogyasztásadók* szerint.

De még jobban kitűnik ez az ő híressé vált négy *adó-szabály-elvében*, a melyek egyaránt szólnak minden adónemre; névszerinti 1-ször hogy a polgárok az állam oltalma alatt szerzett vagyonuk s különösen jövedelmek arányában, s egyenlékenyen terheltessenek adóval; 2-szor az adó világosan meghatározott s nem önkénynyel kivetett legyen; 3-szor oly időben szedessék be az adó, a mikor annak lefizetése a polgárookra nézve legkönnyebb; 4-szer ne legyen az adó-kivetés és beszedés faggató, vagy oly költséges, hogy a polgárok által befizetett összegeknek nagy része a kincstártól elvonassék. – Az *adórend-szer* gyakorlati kivitelét illetőleg. Smith ellenzi az adóbeszedés bérbeadását; s bizonyos *ipar üzletek* monopollá való változtatását; helyesen elemezi a jövedelemadókat épp úgy, mint a fogyasztásiakat, a melyeket egyaránt ezélszerűeknek tart, sőt már az adóelmélet ama szövevényes kérdését is fölveti és fejtegeti, a melyet az *adóáthárítás* kérdéseként még ma se tekinthetünk megoldottnak, bár mennyi éleselműséggel vizsgálták azt Smith után közvetlenebbül annak legnagyobb követője és tanítványa *Ricardo*, s napjainkban a tudomány legkiválóbb tekintélyei! Eredményét ez iránybani okoskodásának az képezvén, hogy (sze-

rinte) nem csak a fogyasztási, hanem még a jövedelmi (mai szólásmód szerint: hozadék) adók is, végelemzésben: a fogyasztókra nehezednek, egyedüli kivételével a (helyesen kivetett) földadónak, a mely a földbirtokosokon marad, s a járadékukból fizettetik. – Alaposan elemezi végül e szakaszban Smith a különbséget accisák (belvámok) és határvámok, azután pénzügyi vámok és a védvámokban rejlő adóztatás között; elismeri az illeték- és különösen a játékkártya és a hirdlapadót; s mindenütt egész tömegével a legtanulságosabb s legérdekesb történeti adatoknak tudja a különben meglehetősen száraz tárgyat, megvilágosítani, s a fejtegetés követését élvezetessé tenni. A mi pedig az *államadósságokat* illeti,* ezeknek Smith épp úgy, mint a nagy angol nemzetgazdák jó része Ricardótól** kezdve mind mai napig, ellenzője; élesen bírálja a korabeli egy némely írónak ama ferde tanát, hogy az államadósságok tulajdonkép *tőketeremtést* képeznek; kiemeli az állami adósság-csinálásnak (a magánosokétól eltérő módon létrejött) különböző nemeit és alakzatait; s egyebek közt arra is utal, hogy törekedjék az állam az adósságokat

* Ld. részletesebben *Delateur id.* m. a 305 sk. lap.

** Sőt már *Huniétól* fogva is.

visszafizetni, s hogy az adósságtörlesztésnek beszüntetése nem egyéb, mint egy sajátos adósságtévesi mód; végül arra, hogy háború idejében célszerűbb a költségeket adóemeléssel fedezni mint adóssággal, mert ekként a hadviselés bevégeztével a tőketakarítás szerfelett élénk lesz, s a nemzeti vagyonban támadt hézagok gyorsabban fognak kitöltetni.*

IV.

SMITH MUNKÁJÁNAK MÉLTATÁSA.

Smith munkája mindenekelőtt úgy jelentkezik, mint egy a köz- és államgazdasági elvek magában befejezett s önálló *egészsze*; mint egy nagy stílusban kivitt s jó részben fényesen sikerült

* A mi Smith művének több rendbéli *kiadásait* s más nyelvekre történt *lefordítását* illeti: e részben célszerű lesz e helyen a következőket kiemelni. *Eredetiben* a munka 1779-ben második, 1784-ben harmadik, 1786-ban negyedik, 1789-ben ötödik kiadásban jelent meg. Azóta számos új kiadás látott napvilágot, részben nagybecsű «bevezetések» vagy «jegyzetek» sőt commentárokkal is; a melyek közül az 1790-iki és 91-iki, és a nagy elterjedésnek örvendett 1801-iki Baselire, továbbá: a *Playfair-féle* (1805) a *Buchanan-féle* (1814) a *Maculloch-féle* (1828, 1839 és 1855-ben) a *Thorold Rogers-féle* (1869. és 1880-ban) meg a legújabb (1884-ben) napvilágot látott *Nicholson-féle* utalunk. *Fordításokat* illetőleg legelső, részben kiválóbbak, a *Blaret* meg a *Garnier-féle*: francia nyelven (1805 illetve 1844. és 1859-ben), a *Hodaféle*

kísérlet: a nemzetek vagyonsága és gazdasági élete alapjainak, természetének és törvényeinek kiderítésére; s mint oly tudományos rendszer, a mely által meg lett oldva a nagy és nehéz feladvány: a gazdasági viszonyok és alakulatokban látszólag uralkodó szabálytalanságokat bölcsesietileg felfogni, és az irányadó elvek és törvények tüzetes megállapításával megmagyarázni, azok *benső rendjét* megérteni!* – Smith művével: a *nemzetgazdasgtan*, (tudatosan kibontva egyéb moralpolitikai és társadalmi tudományokkal való eddigi kapcsolatából) mondhatnók, egyszerre, mint teljesen egyenjogú tudományszak emelkedett a többi (századok óta fennálló) tudományok körébe; meg volt vetve a biztos alap minden e nembeli további vizsgálódások és haladásra nézve; s elosztatva az a sűrű ködhomály, a mely az emberi és társadalmi élet ezen oldalának és e részbeli tüneményeinek helyes felfogását és megfejtését

hollandul (1796 s újabban), orosz nyelven *Poliafkorszkytól* (1863-ban). dán nyelven *Drebetól*, spanyol nyelven *Ortiztól* (már 1794-ben: végre német nyelven: a *Schiller-Wichmannféle*, (1778-ban). a *Gurreféle* (1796-banj. a *Stirnerféle* (1817-ben), meg a legújabban közzétett s igen jól sikerültnek nevezhető *Ascher-* (1801-ben) és *Stöpfungféle* (1882-ben).

* Ld. *Kautz*: *Gesch. En!Wicklung* 121. 147-448. lap és *Inama-Sternegg*: *A. Smith ez. Ért.* 1.1 sk. lap.

mind e korig lehetetlenné tette. Nem csoda tehát, hogy Smith könyve úgy legfénylőbb nevű kortársai mint újabbkori állambölcselek, szakférfiak, publicisták és történétírók által legelső rangú, s valóban korszakot alkotó szellem-terméknek nyilvánított; egyikének azon ragyogó elmeszülemények közöl, a nelyek századokra derítnek világot; ezer meg ezer ferde nézetnek és balvéleménynek megigazítására szolgálnak; koruknak összes eszme- és gondolatkinsét mintegy magukban összpontosítva, kifejezésre hozzák; az egykorú etnikai és politikai törekvéseknek egyrészt hű visszhangját és tolmácsát, másrészt delejtűjét képezik.** Úgy, hogy büszkeséggel mond-

* Ld. még *Földes* id. Érték.277-ik lapján tett helyes megjegyzését

** A jeles műveltségtörlénész *Meiners* (Gesch. der Menschheit.) ez. könyvében azt mondja: «S. műve századunk legkiválóbb szellemi productuma, s részemről semmit se kívánok inkább megélni, mint azt, hogy e munka minden fejedelemnek, államférfiúnak, s mindazoknak, a kik az igazi felvilágosodás barátjai: *kézikönyvévé* válják; míg a nagy angol történétíró *Buckle* (History of Civilisationjában), némi túlhajtással azt mondja «Smith műve a *lergjelentősb* könyv, a mely valaha íratott; s kétségtelenül a legbecsesb szellemtermék, a melylyel valaki valaha az *állam-művészet* elveinek megállapításához hozzájárult. Ehhez tartozólag említ fel *Boscher* (Geschichte der Nat, Oekonomik 1874. pag. 593.) más kiváló egyéniségektől tett hasonló nyilatkozatokat, bár azon hozzátétellel, hogy *túlzások*, a melyeket meg lehet czáfolni. Másként ítélt *Rocher* legnagyobb szakférfiúi földiéinek egyike. *Thünen*, midőn «Der isolirte Staat» ez. classikus munkájában (II. 1.1. pag. 59) azt

hatja a nemzetgazda azt is. hogy Smith «Vizsgálódásai» méltóan sorakoznak a XVIII-ik század legnagyobb szellemszüleményei: *Hume*: Essa-jei. *Montesquieu*: Esprit des Lois-ja, *Turgot*: Formation et distribution des Richesses-je, *Beccaria*: Dei delitti e pene-je, *Filangieri*: Scienza délia Legislazione-je, *Rousseau*: Contrat Social-ja, *Laplace* Mécanique Celeste-je, *Herder*: Philosophie der Geschichte-je, *Viconak*: Scienza nuová-ja, *Silsswilchnek*: Göttliche Ordnung-ja, *Gibbon*: Római története, és *Kant*: Kritik der reinen Vernunft-ja mellé,* sőt ezek jó részét, különösen mélyrenyúló s egyetemes hatásánál fogva úgy a gyakorlati életre, mint a szellemek irányzatát illetőleg, meg is haladta!

Messze vezetne szorosan körülírt feladatunktól az itt jelzetteket közelebbről indokolni, s

mondja, hogy Smith volt az ő tanítója, s az a nagy ember, a ki a nemzet-gazdaság-tudományt alapította.

* Szellemes párvonalt húz *Onchen*: «Immanuel Kant und Adam Smith» című munkájában e két nagy szellemférfiú közt, a melyben egész felfogásuk és alapirányuk *azonosságát* iparkodik kimutatni. Ehhez a jelen sorok írója egy alkalommal azt csatolá. hogy igazán csodálatosképpen mind a kettő (úgy Smith mint Kant; tulaj donkép *Humenak* tanítványaiként tekintethetnek, s továbbá, hogy annyiban, a mennyiben a nagy königsbergi philosoph Kant Immanuel úgy, mint Hume és Smith Adam, szintén *Skóczyából* származott: ez a kis ország tekinthető a modern szellemfejlődés egyik *bölcsőjének*.

azért csak Smith tanainak practikus *hatására* nézve akarunk egynémelyeket kiemelni. így jelesül azt. hogy Smith művének alapján és annak magyarázása és lefordítása, ismertetése és bírálása körül egy oly bő és gazdagkörű eszmemozgalom fejlett ki Európaszerte, mely az összes modern moralpolitikai irodalom egyik legfényesebb szakaszát hozta létre; hogy Smith elvei igazi diadalmenettel vonultak át a culturállamok legnagyobb részén, s ráütötték bélyégöket az egész korra, a mely a munkát szülte.** S nem túlozunk azon állítással, hogy míg egyfelől a nagy francia forradalom az ő szabadsági s egyenlőségi eszméivel, s később a Napóleoni codificatió az ő középkeorellenes, individualisztikus, antifeudalis és nivellírozó irányzatú törvény-alkotásaival: úgy másrészt minden új technikai vívmány és feltalálás, a gőzhajó és a szövőgép, a vasút meg a távírda stb. – mind mennyi új pályákká váltak, a melyeken a Smithianismus mind szélesbörű érvényre emelke-

* Ezt Németországra nézve kitünő fejtegetésben mutatta ki *Bosdier*: Geschichte der N.-Oekonomik cz. m. 593-624 lap.

** Nemcsak a nemzetgazdaság- hanem az egész *allamtan s kormányzati politika is* Smith elmélete szerint kezdett átalakíttatni, kibövíttetni és rectificáltatni: jegyzi meg e tekintetben találóan *Inama-Stemegg* (id. Ért. 19. lapj).

dése, s vele kapcsolatban az egész közgazdasági életrendszer helyesb iránya, s a fejlettebb népes államélet követelményeinek megfelelőbb alakulása lehetővé vált! – Nem túlozunk akkor sem, ha azt vitatjuk hogy Smith, akkor, a midőn a rabszolgaság és a hűbériség ellen szólott, a szabad birtok és tulajdonrendszer, a munkaszabadság és a szabadverseny, a kereskedés és a forgalom szabadsága mellett érvelt, a munkások helyzete megjavításának szükséges voltát mutogatta, az egyesek és országok gazdagságát és jóllétét: értelem, akaraterő és szorgalom szüleményének jelenté ki; a polgárt polgártól, országokat országoztól elválasztó közlekedési akadályok s vámtilalmak ellen dörgött; s egész tanrendszerén át mindenütt a haladás és a humanitás tudatos szószólójaként szerepelt: méltó részesévé tette magát ama babéroknek, a melyekkel a XVIII. és XIX-ik század áldott emlékű nagy emberei: egy Franklin és Wilberforce, egy Xoailles és Pitt, egy Huskisson és Canning, egy Watt és Stephenson ékítették!

Egyébiránt nem panegyrikust írván, s a kellő *tárgyilagosságot* tartva szem előtt, nem akarjuk azt vitatni, hogy Smith Adam munkája minden hiány és fogyatkozás nélküli remekmű, a mely-

hez mint tökélyetes és befejezett egészhez többé ítéset és kifogás nem fér. Nem szenved ugyanis kétséget, hogy Smith elmélete és rendszere nem ment positiv tévedésektől, és tartalmaz oly fejtegetéseket is, a melyek vagy már eredetileg helytelenek voltak, vagy a haladó élet és a közviszonyok változával tarthatatlanná váltak, és a tudomány újabb vívmányai következtében kritikára és correcturára szorultak. Nem bocsájthatván e pontnál sem részletekbe, tüzetesbben csak a következőkre utalunk, mint a melyekben a Smithianismus *ellenzőinek* vagy *bíráloinak* lényesebb kifogásai összpontosulnak. – Először is azt vetették Smithnek szemére,* hogy a nemzetgazdaság és az egész forgalmi élet felőli nézete nagyon is *individualisztikus*, a mennyiben az embert pusztá gazdálkodó és üzleties lénynek tekintvén, legtöbbször kizárólag az *egyeknek* álláspontjára helyezkedik, a kit azután mint tisztán önérdemmozgatta erőt szemlél, a mely az *össze-*

* Lel. Gf. *Lauderdale*: Inquiry (1804); *List Frigyes*: Das nationale System der Pol. Oekonomie (1842) ez. ismeretes munkáját azután *Ingram-Kelly*: Polit. Economy cikkét az Encyclopedia Britannica 19-ik kötetében; *Roesler*: Die Grundlehren der A. Smithisehen Volkswirthschaftstheorie (1871) általában; *Held*: f. id. cikkét a Bluntsli-féle Államszótárban; és *Kautz*: Geseb Entwicklung 465 sköv. lap, meg az itt alább következő szakaszt. a melyben a Smith *védelmére* és *igazolására* szolgálókat emeljük ki-

séggel nem törődik, s csak a maga hasznát hajhászsa. Helytelenítetett Smithnél az is, hogy iméntjelzett *atomisztikus* és *mechanisztikai* életnézleténél fogva nagyon is előtérbe állítja az *anyagi érdekeket*, s nem eléggé gondol ugyancsak e gazdasági életviszonyokban is fontos szerepet viselő *ethikai* és *socialis* tényezőkre illetve követelményekre. – Nem osztható (mondják sokan) az a túlságos *optimismus* sem, a mely Smith egész felfogásán átvonul, s a nagy tudós azon meggyőződésére van alapítva, hogy az egyesek önérdekbeli törekvései és sikerei a «köznek» java és jóllétére mintegy maguktól is vezetnek; hogy mindenki a maga érdekét legjobban ismeri fel és ótalmazza meg; s hogy az egyesek előnye és haszna az egész társadalom előnyével és hasznával azonos szokott lenni. A minek következtében Smith tanrendszerének szükségkép egyoldalúan *liberalisztikussa*, az *államnál* (gazdasági dolgokban) pusztá semleges és közömbös magatartását követelővé kellett válnia. – Téved (mondják) végre Smith a tekintetben is, hogy egész theoriája szerfelett *absolut*, föltétlen s túlságosan generalizáló jelleget visel; okoskodásaiban egy hypothetikailag fölvett, de az étellel nem mindig összhangban álló tételből indulva ki, hibás, na-

gyon is általánosított következtetésekre jut; s a történelem és a tapasztalatadta tényekkel, az emberi és társadalmi élet folytonos fejlődésével és változásaival átalakuló és változó állapotokkal ellentétbe kerül; a mi azután a különben (tér- és idő viszonyok szerint) indokolt s helyes állításnak értékét egészben is csökkenti. Szóval: kifogásolható Smithnek úgy munkájában, mint egész világnézetében az, hogy (különben könnyen érthető) antagonismusában az a korabeli *rendőr-állam* és *kormány-absolutismus* eszméje ellen, a társadalom és állam fensőbb etnikai lényegét és rendeltetését nem tartja eléggé szem előtt; hogy felfogásában tudományunk majdnem a privát kereset és forgalom mintegy természettanává válik; s a közgazdaság úgy jelentkezik, mint egy nagy üzletgépezet, a melynek szerkezete és működése kizárólag egy hajtó rugótól függ, az ember nyer- és szerzésvágyától, a melyen kívül abban semminek sincs helye;* vagy másképp kifejezve: valamint az úgynevezett *politikai racionalismusnak*** az állam és a társadalom *puszta joginstitutio* az egyesek szabadságának és szabad mozoghatnának biztosítására, meg egy jogi szer-

* *Hillebrand* (Nat. Oekonomie der Gegenwart und Zukunft 1848).

** Melynek alapítói és fénysesnevű képviselői *Rousseau* és *Kant*.

ződésre épített közületies embertömeg: úgy Smith Adam *ökonómiai rationalismusának* az nem egyéb, mint csupa magán-gazdaságok egy nagy *halma-zata*, és a csereforgalomra épített oly közület, a melynek összekötő kapcsát az egyesek jól felfogott önérdeke képezi!

Még egy, és pedig meglehetősen súlyos vád emeltetik, főleg a legújabb időben, Smith Adam rendszere ellen. Az mondatik ugyanis, hogy Smith egyik alapvetője egyfelől ama rideg s anyagelvies iránynak, a mely később a *manchesterismus* nevezet alatt, a közgazdasági elmélet és gyakorlat annyi ferdeségeit hozta elő; másfelől a *socialistikus doctrina* azon épp napjainkban uralomra jutott félszeg s veszedelmes elvének, a mely szerint: minden értéknek és javnak a forrása és mérve a *munkában* rejlik, s a melyből következtetve, az ismeretes radikal irányú, sőt majdnem communistikus felfogású *Marxnak* felforgató, s a munkás-osztályt a társadalom legelső s uralomra jogosított tényezőjének hirdető tanai keletkeztek. – A mikhez még csak azt akarjuk csatolni, hogy nincs hiány Smith ellenesei közt oly szakférfiakban sem, a kik Smith *rendszeralapítói érdemét* is tagadásba veszik, s azt állítják, hogy Smith egész jelentősége

tudományi tekintetben csak abból áll, hogy nagy előzőinek (Dudley- Northnak, Lockenak, Pettynek, Deckernek, Galianinak, a pliysiocratáknak, meg Humenak) tanait és elméleteit összefüggő egészbé foglalta, helyenként kiegészítette, s tetszetősbé alakba önté, úgy, hogy azok a szélesbörű olvasóközönségre nézve is hozzáférhetőbbekké váltak.

V. FOLYTATÁS.

Nem volna igen nehéz a Smith ellen emelt e vádak és kifogások legalább nagy részét meg-erőtleníteni. E részben is azonban röviden csak a következőkre utalunk:

Nem tévesztendő először is szem elől az, hogy, mint minden szellemtermék, úgy a Smith-féle rendszer is, korának és környezetének a szüleménye, a mely annak a kornak és környezetnek (a melyben fogamztatott és napvilágot látott) jellegét, annak fogyatkozásaiival, hibáiival, esetleg félszégsegeivel, magán hordja; másrészt az, hogy fölötte rövidlátó és igaztalan eljárás, a nagy állambölcselet azon ferdeségek- és túlzásokért felelőssé tenni, a melyek egyik másik túlbuzgó tanítványa által elkövetettek, s a rend-

szer alkatelemének helytelen irányban való továbbfejlesztésére vagy meghamisítására is szolgáltak. – A Smith *eredetiségét* kétségbe vonó nézet helyreigazítására pedig legyen elég arra utalnunk, hogy ha mégis voltak már fellépésekor tudományunk elemei és kezdetei az előtte vagy vele egykorúlag élt állambölcselek műveiben: az, a mit Smith lángelméje e szétszórt kezdetekből és csirákból alkotott, mindent, a mi eddig létrehozott, a feledés éjjelébe veté, s az egész jövőnek a maga jellegét adta; hogy (kitűnő elemzőjének, Laspeyrenek, helyes megjegyzése szerint) «ha Smith egyetlen tudományos tételt sem talált vagy állított volna fel mint első, és önállóan (pedig ezt még legnagyobb ellenzői sem merik mondani), az ő hírneve és érdeme nem volna kisebb és kevésbé méltatandó; hogy Smith kétségtelenül, azon esetben is, ha előzőinek gyakorlati tanácsait és kívánalmait nem ismerte volna is, *ugyanazon* tudományos eredményekre jutott s ugyanazon követeléseket formulázta volna, a melyeket remek munkájában találunk; stb.» s nagyonis igaza van korunk egyik legkiválóbb, s e részben is leghivatottabb autoritást képző szakférfiának a (különben Smithtől sokban eltérő) lipcsei tanárnak, *Roschernek*, midőn azt

mondja Smithre nézve* «hogy nem képzelhető nagyobb dicsőség *egy* íróra nézve, mint az, hogy *minden*, a mi ő *előtte* íratott, csak mint előkészítés ő reá, és minden, a mi *utána* íratott, csak mint az ő tanainak továbbfejlése jelentkezik.»**

Mint igazi szülöttje a felvilágosodás századának nevezett (de a negatívban és a kritikában is egyaránt jellegzetesnek mondható) XVIII-dik századnak, s mint éles szemlélője az e századbeli állami abszolutizmus, adminisztratív önkény,

* Ld. Annak: Geschichte der englischen Volkswirtschaftslehre (1854) 123. lp.

** Erre nézve utalhatunk még egy jeles szakember következő nyilatkozatára: «Adam Smiths Wirthschaftslehre ist nicht bloss eine *abstrakte Theorie* des wirtschaftlich zweckmässigen Verhaltens, sondern sie ist in letzter Linie eines *Weltanschauung*: der ökonomische Liberalismus als ein selbstständiges Gebiet des grossen *freiheitlichen Gedankensystems*, das nach jahrhundertelanger Vorbereitung eben anfang seinen siegreichen Einzug in Verfassung und Gesetz, in Staatsverwaltung und Gesellschaftsordnung, zu halten; und das grosse *Entwicklungsgesetz* der Menschheit auch jetzt wieder zu verwirklichen: das «als der regelmässige Fortschritt von der geistigen und bürgerlichen *Freiheit und Macht der Weitigen*, zur Freiheit und Macht der Vielen bezeichnet worden ist» (Gervinus, Inama-Sternegg); míg másrészt hasonló irányban, hazánkfia, *Földes* találóan mondta Smith e részbeni felfogásáról, hogy a *szabadság* elvének ily erős hangsúlyozásával jutott teljes diadalra az új társadalomrend szelleme, a mely a vallásszabadság, a gondolatszabadság és a gazdaság szabadságára van építve.»

igazságszolgáltatási jogtörés, és helytelen financia-
 gazdálkodás minden rossz következményeinek:
 nem csodálhatni, hogy a tengernyi visszaélések
 fölött elszomorodott állambölcsező, úgy szólt és
 írt, a mint szólt és írt; merészen rámutatva a
 kormányok és státusférfiak tehetetlenséggel páro-
 sult önkényeskedésére, mindenbe értelmetlenül
 beleavatkozó s kimondhatlan kárt okozó sürgő-
 forgó tevékenységére; s hogy a hazája nagy írói-
 nak és practikusainak eszmekörében növekedett
 és mozgott szakember *szabadság alapján* és a
 szabadsági; egyenlőségi és igazságossági elvek
 fönnenhangoztatásával hitte regenerálhatónak
 a korhadt államot, és vele a gazdasági tár-
 sadalmat. A Smith rendszerében kifejezésre jutó
liberalismus nem pusztá doctrina, hanem az
emberi és a szellemi élet egy törvénye, minden
 igazi haladásnak előfeltétele, s mint ilyen a tár-
 sadalom *feladataitól* és rendeltetéséből természet-
 szerűleg folyó *szükségesség*, és valódi *fény*, a melyet
 elokoskodni vagy ignorálni, hacsak a szellemet
 meg az emberi tetterőt, a kezdeményezés és az
 alkotás geniejét megbénítani nem akarjuk, –
 nem lehet.

A mi azon kifogást illeti, hogy Smith mun-
 kájának *szerkezete* is hiányos, annyiban, hogy a

részei nagyonis lazán függenek össze, s a berendezés és tagozat úgy tünteti lel azt. mintha nem lenne egyél), mint egymásmellé fűzött monographiák sorozata: igaztalan túlzás; a mennyiben, ha nincs is a rendszer valami tudományi egésznek rideg formái közé szorítva, s nem is találunk benne bizonyos iskolaszerű megkülönböztetéseket fő- és al-szakaszok, osztályok és alosztályok szerint:* épp az általa követett berendezés tette a könyvét az akkori időben tudósok és practikus szakemberek előtt egyaránt becsessé és élvezhetővé; s hogy, jól meg nézve. Smith munkája, mint a közgazdasági elvek összefoglalata, mégis egy szorosan annak nevezhető *egészként* áll előttünk, sőt mi több, mint egy *classtkus* alakú egész! Nem is szólva, a rendszer *általános jellegét* illetőleg, arról, hogy az a *módszer*, melyet a nagy skót az ő fejtegetéseiben követ, (tudniillik) inductiónak és deductiónak felváltva és kapcsolatosan való alkalmazása, meg az ő alapföltevése az emberről, mint gazdálkodó és e gazdálkodásában az önérdék által vezérelt egyéniségről, és e gazdálkodó egyének

* *Boucher* helyes megjegyzése szerint «das Genie zwingt die Regel sich zu erweitern, und kann sich dem Zwange derselben nicht immer fügen.»

közi egyenlőségről:* még azt is megengedve, hogy nem teljesen felelnek meg a valóságnak: épp az által is bizonyult helyesnek és igazoltnak, hogy egy *általános* közgazdasági teoriának meg-alapítását lehetővé tette.**

Azokkal szemben, a kik Smithet a materialismus, a szivtelenül uralkodó capitalismus, és a socialis-tikus, *sőt atheistikus* tanok egyik előhírnökének mondják: legyen elég (bár szorosán ide nem is tartozó momentumra) utalnunk arra, hogy ilyesmit csak azon szenvedélyes ellenzői Smithnek állít-hatnak, a kik Smith «Vizsgálódásait» meg «Morálbölcseleti könyvét» sohasem olvasták, s csak hírnév után ítélik meg. Smith, mint igazi XVIII-ik századbeli *skót* philosoph, hit és morál dolgában erős skeptikus és szabadgondolkodású kutató; de határozottan vallott nézeteit istenbeni hitéről, gondviselésről, a jót jutalmazó és a rosszat büntető túlvilági ítéletről, a földi élet ellenmondásainak és igazságtalanságainak egy más, eszményiebb világban való kiegyenlítődéséről,

* A minek alapján azután az ökonómiai verseny közöttük sikeresen és méltánytalanság nélkül foglalhat helyet.

** Mint ezt a hírneves heidelbergi tanár *Bau* (Archiv der Polit. Oekon. V-ik köt.) s ujabban a francia *Delatour* (id. művé-ben) és *Helfferich* (Tüb. Zeitschrift 1878 pag. 291), *Held* és mások kiemelték.

továbbá a vallás és vallásias érzület jótékony-ságáról, az erkölcsi kötelességérzetet erősítő igazi ájtatosságról, humanitás és emberszeretetről, a munkabérről, a túlságos tökenyereségről stb., stb., melyeket két főművében elszórva kifejezett; egytől egyig mind ama fentjelzett felfogása *ellen* tesznek tanúságot. – A mi pedig különösen Smith állítólagos *socialismusát* illeti, igaz ugyan, hogy Smith a *munkát*, mint elsőrendű javforrást és értékmérvet ismeri eh, s ezzel a socialismns szellem-erkölcsi tartalmát mintegy anticipálva a közgazd. tudomány számára lefoglalá; igaz, hogy a munkások magas (emberhez méltó létet biztosító) bértételének a szószólója, s hogy a mai napság annyira hangoztatott «Lehre vom vollen Arbeits-ertrag» (a teljes munkahozadék jutalékának a tana) eszméje nála is legalább csirában fellelhető: ** de mindez legkevésbé se veendő vagy vehető socialistikus értelemben, mert Smith munkájának illető helyei annak ismeretes (XVIII-ik

* Ld. például: *Moral Sentiments* 1. 2.. 3; II. 2, 3; és 8., 1, és 2; III. 2 és 5; III. 3 és III. 6; VI. 2, 2; másrésztől *Inquiryjének* V. 1, 3, stb.

** Ld. *Inquiryjének* I, 6. I, 8 és IV, 7. 2. helyeit; s e pontra nézve egyáltalában *M eng érnek*: Das Recht auf den vollen Arbeits-ertrag (1886) főleg a 40-54 lp. és *Brentanonak*: Értekezését: Die Ursachen der socialen Noth (1889) 9. s 32 sk. 1p.

A szóban lévő eszmemozgalom eddig áttekinthető *újabb eredményei* e részben is a nagy skót állam-bölcsező *igazolására* szolgálnak, az ellene e tekintetben emelt vádakát egészen megerőtlenítik, s főbb vonásaikban a következőkben foglaltathatnak össze:

Smith egész világfelfogása és életnézlete, és így sociálphilosophiai és közgazdasági tanai is: *moralbölcseletének egységes rendszerében* gyökeredznek. E rendszer felöleli az emberi cselekvények egyetemes körét, tekintet nélkül arra, mely rugók annak a cselekvésnek oka vagy forrása. A «Nemzetgazdasági Rendszere» ez emberi cselekvőség egy *specziális* körét vizsgálja, névszerint a *gazdálkodási* tevékenység- és vonatkozásokét. Minden emberi cselekvés (mondja Smith) két lélektani rugótól függ, úgymint az *önérdeldíí* (Selfinterest), és a *jóakarástól* (mondhatnók még közérzület, Gemeinsinn); s az *erkölcs*, valamint minden jogosult tevékenység, e két rugónak helyes arányosságán és megfelelő érvényesülésén alapszik; szabályozva és kellő határai közt megtartva pedig e rugók összhatása a *synipathiának* természetes s méltányossági elve által. Legtöbb-

I-ső köt.-ben) ez. műnk. a lengyel moralpolitikai író, *Skarsinsky'* 1886-ban megjelent: *A. Smith als Moralphilosoph stb. cz. könyvében.* Ld. még *Zegss: A. Smith und der Eigennutz* 4-22 lp.

szor egymás mellett s egymásba szövődve, mégis mindenikének meg van a sajátos érvényességi tere; a *jóakarásnak* a családi, a barátsági, a vállalási és közületi viszonylatokban, gyakran az *igazságosság* (Justice, Gerechtigkeits) formájában is jutva kifejezésre, – az *önérdeknek*, mint kitűnőleg keresetre, szerzésre czélzó rugónak: a *gazdasági* cselekvényekben és viszonylatokban; a mely azon tér vagy kör is, a melyben annak érvényesülése úgy az egyeseknek, mint az összeségnek javára válik; a miért is *itt* van helye és módja egész hatályában működni; bár mindig meg lesznek *ennek is határai* szabva, s pedig a *jog- és igazságosság elve* által,* mint a melyben az önérdek netaláni túlkapásai a maguk természetes fékjét és korlátját kell hogy találják mindenha. – Mik szerint oda kell concludálnunk, hogy Smith, mint igazi híve hazája nemes irányú ethikai bölcséletrendszerének: az *önérdeket* még a gazdasági életben sem tekintette absolut és korlátlan uralmú rugónak, hanem itt is csak olyannak, a mely a *morál* és az *igazságosság* követelményeivel meg-

* Ezt alaposan mutatja ki Zeyss: id. műnk. 70. sk. lpj. Míg a francia bölcseő *Cousin* (Philosophie Écossaise 221. sk. lp.) a természetes világ- s társadalomrend, a szabadság, a jog és az igazságosság összefüggését tünteti fel. s helyezi Smith alapgondolataival viszonylatba. Ld. még *DelaTour*: id. munka 152. sk. lp.

egyező, s annak enyhítő s ellensúlyozó érvényét elismerő.

Ezekkel jelezve van a moráltheoria, mint alapzata a közgazdaságtannak (szabad érvényesülése az önérdkeknek a jog- és jogosság mellett); a mikkel azután, mint következtetés és folyomány még ezek állanak összefüggésben: a bölcs gondviselés, ellátva az embert az önérdék és a jóakarás ösztöneivel, ez alapon az emberi és a társadalmi tökélyesedésnek és boldogságnak elérését akarta lehetővé tenni. Az emberi természet ezen már eredetileg *czelirányos* szervezetéről való meggyőződésben követeltetik azután Smith rendszerében az, hogy a *dolgok természetes menetének* (the natural course of things) akadályok ne gördíttessenek elébe, nemcsak azért, mert, mint Smith mondja, az a teremtőtől akart természetyszerű világrend, hanem mert azzal szembe szállani s ellenében valamit elérni úgy sem lehetséges;* a mikkel Smith közgazdasági tanaiban

* Így fogja fel a legújabb tudományos vizsgálódás Smith erkölcsbölcséleti teoriáját; névszerint pedig hírneves földije *Bucidé* History of Civilisation (ném. kiad. II. köt. 421. sk. 1.); a német philosoph *Lange*: Gesch. des Materialismus (II. köt. 563.1.); a bonni közgazd. tanár *Nasse*, Smithről írt Érték. (Pr. Jahrbücher 1876, folyam. 384. sk. 1.) *Nicholson* az «Inquiry» általa eszközölt kiadásának «Bevezetésében» (1884.); *Bagehot* a Smith személyisé-

az a (fentebb több helyütt kiemelt) felfogás és irány függ össze, a mely az államnak a *gazdasági dolgok* természetes rendjébe való beavatkozását oly élesen elítéli, s a sokszor hangoztatott «*laissez-fa ire, laissez-passer*»-féle mondatot ő is használja; s a mely tulajdonkép csak egy momentum a XVIII. század azon *egyetemes!*) (az Encyclopedisták és a Physiokraták, a Eousseau és Pestalozzi, a Herder és Kant által képviselt) világnézleti eszmekörében, a mely «a *visszatérési a természetihez, a természetes államot és társadalmat, valamint a természetes közgazdaságot*) hirdeti; és ezen a módon hiszi az emberiséget emberiesb állapotba helyezhetni, és az egyeseket úgy mint az összességet egy új s megfelelőbb cultura áldásaiban részesíthetni.*

VI.

BEFEJEZÉS.

Végéhez jutottunk kitűzve volt feladatunknak; s nem marad egyéb hátra, mint igénytelen fej-

géről írott cikkében (Fortnightly Review 1876. júliusi füzet), s legkimerítőbben *Zeyss* t. id. munkája 21. sk. 91. sk. lapjain.

* Ld. még *Zeyss*: id. munk. 93. sk. lp. s történelmi tekintetben az *Onckenféle*: Allgemeine Geschichte III-ter Haupttheil, 8-er Theil, 1-ter Band (1881), főleg a 480-499. lapig, és *Schlosser*: Geschichte des XVIII. Jahrhunderts IV-ik köt. (1864) 1-50. lpig.

tegetéseink eredményeit néhány rövid tételbe összefoglalnunk.

Minden kétségen felül helyezettnek véljük ugyanis azt, hogy Smith Adam: a nemzetgazdaságtan igazságainak egy *egészletes rendszerből* való összefoglalása, illetőleg az által,* hogy ez ismeret-ágot az állam- és társadalomtudományok széles körzetében mint külön, önálló, s magában bevégezett tanszakká emelte:** teljes joggal nevezethetik ezen tudomány alapítójának, és annyiban, hogy bármily irányban fejlesztessék is tovább e tanszak, Smith alapvető munkája (mint az ember és a gazdasági dolgok bizonyos tekintetben örök és változatlan természetére épített) soha nem nélkülözhető *forrad* képezend mindenkire nézve, a ki közgazdaságtannal foglalkozik: *«minden idők legnagyobb nemzetgazdájának;»**** a mire nézve mindnyáján, tehát nem csak barátai és követői, hanem még ellenesei is Smithnek, egyet fognak mindig érteni, †

* Ld. *Földes: Érték.* 277. lp.

** Kevés, igen kevés nagy rendszeralkotóról mondható ez oly mérvben, mint Smithről: a kihez sokban csak a *hadtudományi theorin* nagy alapítója: *Clausevitz* «Vom Kriege» cz. (1827-ben közzétett) elassikus munkájával hasonlítható.

*** *Laspeyres* helyes megjegyzése szerint id. m. 480. lap.

† Valóban mosolyra készítő ama gőgös elbizakodottság, a uielylyel napjainkban egy-két *német*, s különösen *osztrák* köz-

Igaz és kétségtelen különben annyi is, hogy nagy félszégesség volna Smithnel megállani, Smithet a közgazdaságtudomány fejlődésének netovábbjával tekinteni, s (magával a nagy rendszeralkotó meggyőződésével ellentétben) azt vitatni akarni, hogy a Smithianismus minden tana és részlete abszolút-érvényű, vagy kiegészítést és korrekturát fölölegessé tevő! Azóta ugyanis, hogy Smith az ő rendszerét megalkotta, sok, igen sok s mélyreható változás állott be úgy az állami és társadalmi, mint a cultural is s különösen a gazdasági viszonyokban. Új eszmék, új szükségek és új feladatok támadtak és támadnak naponként, a melyek előtt ily előkelőleg *gyakorlati* jellegű tudomány, mint a közgazdaságtan, el nem zárkozhatik; és a melyeket tudományosan feldolgozni, elvrendszerébe belefogadni kényszerül, ha csonka és hézagos, vagy ép az élet fejleményei és halaciasa mögött elmaradó tanszakká törpülni nem akar. Sok visszásság foglalt úgy a társadalomban, mint a gazdasági intézményekben és állapotokban helyet, a mely a Smithianismus elvei-

gazdasági író és tanár, a ki a tudományt, lényegében véve semmivel sem vitte még előbbre, azt hirdeti és hirdetteti maga felől, hogy az ő (állítólag új) tanaik által Smith hatalmas személyisége és rendszere már-már a hisztéria háttérébe fog szoríttatni.

nek vagy helytelen magyarázása-, vagy félszeg alkalmazásából veszi eredetét, de igen sokak által egyenesen *Smithnek* rovatik fel bűnül; vagy oly természetű, hogy a tudomány újabb vizsgálódásait, új szempontok választását, új formulációkat teszen szükségessé. Nem szenved kétséget, hogy egynémelyikét azon *föltevéseknek*, a melyekre Smith az ő következtetéseit alapította, s annak a kornak, a melyben rendszerét megalkotta, megfelelők voltak: az élet újabb fejleményei vagy helyteleneknek, vagy csak bizonyos határig megállható knak bizonyították. – Mind általánosabbá kezd válni* a meggyőződés, hogy a gazdasági erőknek korunkban, fájdalom! annyira érvényre emelkedő *egyenlőtlensége*, elég hatalmas arra, hogy az individuális versenyszabadságot, mint nem mindig és föltétlenül jó hatásút s áldásthozót tüntesse fel; hogy a gazdasági küzdelmek és tusakodások károssá is válható izgalmai irányában, az államhatalom, egyéb fensőbb érdekek megóvása tekintetéből is, közömbös nem maradhat s bizonyos autoritatív rendszabályozás- és beavatkozástól el nem tiltható; a meggyőződés,

* Eltekintve úgy a socialdemokratismus, mint az államosítás, és a mindenbe megint beavatkozni kezdő kormányi túlbuzgókodás félszégétől.

hogy az ember és a társadalom természetében nem csak az *individualismus*, hanem a *közületiség* (az «egészhez!» vonzódás) is fontos psychikai tényező, és így practikus alkotásainkban, valamint bölcseleti okoskodásainkban számbaveendő mozzanat, arra a végre, hogy a magán- és a közélet egyaránt igazán emberhez méltó, s magas műveltségi fejlempolczimknak megfelelő *ethikai egészsze* emelkedhessek. – Mindjobban föl kezd ismertetni az, hogy a *szabadság* egymagában, és csak magára állva, a társadalmi bajokból való menekülhetésnek elvét vagy eszközét nem képezheti; hogy az új szükségek és feladatok tekintetéből mellette és vele szoros kapcsolatban, egész sorára a *positiv* rendszabályoknak, s *activ* intézkedéseknek van szükség; a mindent magárahagyás és az állami semmittevés elve mai napság már fenn nem tartható; és hogy sok tekintetben a tudománynak is *új álláspontra* kell helyezkednie, az új viszonyokkal meg kell alkudnia s túl- és tovább menve a Smithianismuson, öntökélyesbítéséről kell gondoskodnia, hogy megmaradhasson az, a mi eddig volt: *vezérlő fáklya* a haladásban; s mindteljes ebben ér-

* *Hofferich*: Érték. a Tüb. Zeitschrift 1878-iki foly. 292-295. lap, és *Zeyss*: A. Smith und der Eigennutz 14. sk. lp. 117-121. lp.

demesítse magát ama kitüntető címre, a melylyel illetetett, hogy tudniillik »a tizenkilencedik század egyik uralkodó tudománya«.

Mindez egyébiránt nem von le egy szemernyit se Smith Adam elévülhetlen érdemeiből; nem érinti vagy csorbítja rendszere nagy részének örök s maradandó értékét; nem zárja ki azt, hogy meg-meg vissza ne térhessünk Smith «Vizsgálódásaihoz», mint tudományunk örökifjú üde forrásához*, s mint a közgazdaságtan igazi *bibliájához*; szem előtt tartva mindig azt, hogy e vissza-visszatérés, a merítés ebből a megbecsülhetetlen forrásból, ép arra is szolgál, hogy a biztosan megvetett alapoktól messze el ne térjünk, s új tanainkban és alkotásainkban túlzásokra ne vetemedjünk! A mihez még csak azt csatoljuk: a jelenkornak úgy etnikai és kulturális, mint társadalmi és ökonómiai ideáljai nem egészen azok s nem is lehetnek azok, a mik a XVIII. századéi voltak; történjék azonban bármi, szervezkedjék a jövő akár jobban az Individualismus, akár jobban a közületies eszmék alapján: *egyét absolute bizonyosnak tarthatunk, és ez az, hogy*

* Fölösleges tálán itt utalnunk azon ép napjainkban Németországban megindult mozgalomra *Lessinget* illetőleg ezen jelszóval: «*Lessingre visszamenni* annyi, mint előremenni».

nem fog fennállhatni a polgárosult emberiség-körében, s nem fog soha áldásthozó lenni olly gazdasági életrend, a mely a *munka- és forgalom szabadságát* békókba verné, és az *önfelelősség* nagy erkölcsi *elvei* érvényen kívül helyezné, azaz azon két sarkalatos tételt, a melyre Smith rendszere építve van: megtagadná!***

Kautz Gyula.

* A már fent elősorolt azon művek- és értekezéseken kívül, melyek Smith Adam munkáját tüzetesebben elemezik, említésre méltó egyéb hasonczélú dolgozatok még ezek: *Makintosch*: Dissertations of ethical philosophy (1837); *Vorländer*: Geschichte des Moral stb. (1855); ifj. *Fichte*: System der Ethik (1850) I-ső kötet *Baudrillart*: Publicistes modernes (1862); *Boscher, Mohter, V Bargemont, Bianchini* irodalom történeti nagyobb műveik megfelelő szakaszaiban, s végre a holland *Baertnek* dolgozata: Adam Smith en zyn onderzoek naar den rykdom der Volken (1858-ban).

** Az Ad. *Smith óta* való továbbfejlődését a közgazdaságtudománynak beható részletezéssel adja legújabbán *Maurice Block* «Les progrès de la Science Économique, depuis Adam Smith, Revision des Doctrines économiques» cz. (két kötetes, s 1890-ben megjelent) jeles munkájában.